

Adatok a külső országokban tanuló fejedelmi alumnusok
számontartásáról és a róluk való gondoskodásról

Bethlen Gábor 1615 augusztus 14-én Gyulafehérvárott keltezett levelében arról tudósította Alvinczi Péter kassai papot, hogy "immár mig élünk, annuatim két-két ifjút akarunk az odafel való akadémiákba bocsátani tanulásnak okáért. Reméljük ezután többülni az tudos ifjakat. Ime szinte mostan is kettőt expedíálunk Pareus uramnak."¹⁾ Ezek Geleji Katona István és Fehérvári János voltak. Ilyeténképpen Szenczi Molnár Albertnek 1617 december 1-én Oppenheimben írt leveléből meg is tudjuk, hogy e három esztendő alatt tanulás céljából kiküldött és még mindég künn tanuló segélyezett diákjainak száma ekkorra már hatra növekedett.²⁾ Minthogy tehát átlagosan öt esztendőt szánt egy-egy ifju akadémiái tanulására, ezért - a teljes létszám kitelése után - évenként itthon tanított 40 diákja mellé 10 akadémiái alumnusa megélhetéséről és tanulási lehetőségéről gondoskodott. Nem ismételve meg a már itt-ott elmondott megállapításainkat, e cikkben mégis teljesebb képet szeretnék bemutatni.

A jelesebb diákok továbbtaníttatásának gondolatát alighanem Keserői Dajka János, az új udvari prédikátor ébresztette fel Bethlen Gáborban, ezért kiválasztásukat s a kiválasztottakról történő gondoskodást a fejedelem egyedül az ő kezében hagyta. Ő ezután a taníttatás rendszerét megalkotva, e feladatot püspök korában is megtartotta, s minthogy Rákóczi György Bethlennek a közmívelődésre irányuló intézkedéseit mindjárt magáévá tette, sőt - annak nyomán haladva - még szélesebb alapokra igyekezett fektetni, ezért Keserői János elhalálózása után, őt követőleg, Geleji Katona Ist-

1) Imre Sándor: Alvinczi Péter kassai magyar pap élete. Hódmezővásárhely, 1898. 51.

ván is méltóvá igyekezett lenni jóltevő elődjéhez.

A Bethlen-kori gondoskodásról aránylag nem sok emlék maradt reánk, az azonban élesen reá világít, hogy ösztönzésésképpen 1618 januárjában 100 aranyat küldetett Heidelbergába Bojti és Szilvási alumnusainak, hogy "mindenek előtt nyilvános legyen, miszerint nem tettünk haszontalan költést reátok, s végre hasátoknak, nemzetöknek haszonnal lehessetek javára." 3)

Az intézkedéseknek már több emlékét találjuk az öregbik Rákóczi György idejében. Ezekből tudjuk, hogy a kiválasztott alumnusok tanulási lehetőségéről anyagiak szempontjából maga a fejedelem gondoskodott, aki ennek ellenében megkívánta, hogy a róluk érkezett minden hírt és a velük kapcsolatos minden intézkedést vele is közölgjön a püspök. E diákok ügyét azonban Geleji irányította és intéste. Ő tartotta számon tanulási idejüket, előmenetelüket, pénzügyi helyzetüket s ha reá szorultak, őhosszá fordultak rendkívüli támogatásért is. A kívülről kapott értesítések alapján ő szabta meg tanulási idejüket: a jelesebbeknek többet szánván, a kevésbé kiválóknak kevesebbet. Azután jól előre gondoskodott itthoni elhelyezésükről, ennek megtörténte után ő juttatta ki a hazatérés utiköltségét. Tekintettel arra a körülményre, hogy a püspöki hatalom teljes virágzása korában az állások feletti rendelkezés, vagy legalább is ajánlási jog az ő kezében volt, éppen ezért a nem-fejedelmi és a nem-Bethlentől hagyományozott alapítvány alumnusain kívüli, minden más, külső országokban tanult diáknak is valamelyik iskolánál gyakorlóidőre, vagy máshol való elhelyezésére is magának tartotta meg az intézkedés jogát. Éppen ezért mindenik, akadémiaikon tanuló ifjura figyelt s annak hazatértekor először is, nála kellett jelentkeznie.

Mind ezek a megállapítások nemcsak annak a számtalan vitatkozásnak ajánlásából hámazhatók ki, amellyel a künn tanuló diákok kötelességük érzetében megtisztelték, hanem határozott írásos bizonyítékaink is vannak. Ezekkel kapcsolatosan az sem számít, hogy adataink nagy részében Geleji személye háttérben marad, amikor az intézkedések megtétele másra amagy sem vezethető vissza.

2) SpFüz. 1864: 668.

3) Az eredetileg latinul irt levél magyar fordítása: Koncz József: A maros-vásárhelyi ev. ref. koll. története. Marosvásárhely, 1896. 31.

Heidelbergnek a császári seregektől történt megtámadása és feldulása következtében az ott tanult diáksereg, a fejedelem unokaöccsével: Bethlen Istvánnal és kíséretével az élen, részben szétszéledt, nagyobb részben azonban hazatakarodott. Ugy látszik, hogy a külső országokban ezzel a megcsappant magyar diákok számát akarta Bethlen Gábor pótolni, amikor 1623 februárjában az eddignél nagyobb tömegű tanulót indított utba. Így találjuk a kolozsvári sáfárpolgár február 8-i feljegyzését: "Feieruarrol erkezu[e]n Thzenket Deak Vrunck eo felsege Alomnusi, Nemet Országba[n] akarua[n] eo felsege fel küldeni eoket." Adott nekik a sáfár "16 lib(rarum) hust 16, d. -, kenyeret per. d. 24. - 24 den., 1 veder bort 32. den."⁴⁾

E diákok néha inast, vagyis középiskolai tanulót is vittek magukkal, akik azután hihetõleg ott is tovább gyarapították tudásukat. Így látjuk ugyancsak a kolozsvári sáfár számadáskönyvében: 1636 június 30-án "Uru[n]k[n]ak Eö Naga[n]k alwmnusy Erkezuen, az kiket Varadda küld, Johannes Forro Johannes Vasarhelj, mindenek[ne]k egj egj Inassa uolt, gond uiselõje Fejervari Szabó Mihaly."⁵⁾

1647 augusztus 24-én jelentkezik Rákóczi Zsigmond hercegnek 1642 augusztus 14-én kibujdosott alumnusai közül: "Hollandiából jű Bihari Gergely Deak, S. C. L. B. V. P. (=Salus Conductus Levelére, Biró Uram Parancsára) attam[al] alaia, Brassai Szaz Thamas szekerit, 10 loual, ladai, portekai keõnyvei, maga es zolgaja ala Enyedigh, solui fl. 3"⁶⁾

Még egy példát idézzünk 1651 szeptember 29-rõl: "Erkezenek Urunk[n]ak Alumnusi ketten, az felseõ Országokból, es inaskajual edgiõt vadnak negyen."⁷⁾ (E két diák hihetõleg Igaz Kálmán és Síkó János valának.)

Egy további tétel azt is tudtunkra adja, hogy utjuk jó előre elõ volt készítve, s emellett a költségrõl való gondoskodást is megemlíti: 1647 június 4-én "Harom alumnus Deakok, Martinus Lippai, Michael Lisnyai, Johannes Nagy portekaiokkal, keõlcsegekkel, keõny-

4) Sáfár 1623. 23, 123.

5) I.h. 1636. 151.

6) I.h. 1642. 88, 1647. 536.

7) I.h. 1651. 70, 100.

uekkel mennek Wittembergába, az mint magok ielentik, tanuini. (6 lovat, szekeret adtak alájuk) hogi az Eperiesre meneő louasokkal iobban erkezzenek, fizettem Varadig fl. 9." Másnap "Tott Janos uizen haro[m] alumnus deakokat S. C. L. B. V.P. Franciscus Fogarasit, Sinko Janost, Szabolai Mihalt Varadigh, hatt loual, solui fl. 9." Ezeket tehát nemsokára már Hollandiában találjuk. Ezután negyed napra, vagyis június 8-án "Alumnus Deakokat kesertet Biro Vram Feieruariakat Varadra S. C. L., kesereő felollis Vrunk paranczolua[n]".⁸⁾

Tehát eléggé sűrű volt az alumnusok járása-kelése. Erre a gyakori utazásra a sáfárok számadáskönyvében mindegyre reá találunk, noha Gelejiben nem egyszer feltámad a félelem, amelyet a puritánus nézetek elterjedésének rémképe vált ki belőle. Így látjuk ezt 1640 november 6-án Fehérvárról a fejedelemhez intézett levelében is: "Én kegyelmes uram, semmi jót nem reménylek belőle, főképpen pedig az utóbbiak Tolnai János uramra néznek, mert ő adigalta őket arra az összetanakodásra, melyet aligha még most is az oda lévők nem continuálnak. Mikor volna, kegyelmes uram, hova küldenünk deákinkat, ugyan bizony nem kellene oda affelé bocsátanunk, mert egy általján véggel mérges tudományt szivnak be, amelylyel mind a tudománynak tisztaságát megvesztegetik, s mind az ecclesiában való egyességet megháborítják, ha vigyázásunk nem lesz reája. Én mindenkitől elég erős reversálist veszek, a szóval is untig kérem, s intem őket, mikor elbocsátom; de igen kevés haszna vagyon némelyikben."⁹⁾

Ennek ellenére sem szűnik meg állandóan törődni velük és az ők érdekeiket szolgálni. Így látjuk 1638 február 26-án ugyancsak a fejedelemnek írott levelében: "Mivel Uram tavaly esztendőben is nem küldhetenk csak egy Deakot is az külső Országokra tanulának okajért, szandekunk a volna, hogy ha többet nem, ottan csak két-tőczket-is ez jövendő Martiusban, migh az erdő meg nem zöldülne - a Hadak is fel nem lazadnarak, el inditanank, ha annyera való segitsziget iminnen amonna[n] colligalhatnank, amaz két száz Tallérra, melj felől Nagod tavaly esztendőben bennünket Ke(gyel)-mesen

8) I.h. 1647. 531, 566.

9) Ötvös Ágoston: Geleji Katona István élete és levelei I. Rákóczi Györgyhöz. Új Magyar Múzeum. 1859. I. 225.

assecurala, igen nagy szükségünk volna. Ha Nagod is ott fen levő Alumnusinak, kik kölczegből immar eskedigh megh fogiatkoztanak, valamit akarna küldeni, azok Isten bekesseges utat advan nekik, el vihetnek, ne ejtenek magokat valami nagy adosságban, mind Nagodnak s- mind mi nekünk jövőndő busulásunkra." (Utánna írva Rákóczi saját kezével: "az ketszaz tallért megkültük".)¹⁰⁾

Mindezeknél azonban részletesebb adatközlésre találunk egy Pápai János nevezetű diákkal kapcsolatosan. Jóllehet az alábbi két iratot a gyulafehérvári Bathyáneum levéltárából Ötvös Ágoston teljes egészében közölte, mégis csak fontosnak tartom megismétlenem, minthogy ebből legteljesebb utmutatást nyerünk az alumnusokról történt gondoskodásról.

Az első irat 1639 július 17-én Gyulafehérváron kelt; ez egyuttal a fiatal ember elkötelezése az egyházi szolgálatra, de benne már ekkor megtaláljuk Geleji tulzott óvatosságát, amely egyenesen a puritánizmus elleni védekezésre készítette: "Én Pápai János adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez levelemnek rendében, hogy az mi kegyelmes urunk, tekintetes és nagos Rákóci György Erdélyországának fejedelme, Magyarország részeinek ura, és székelyek ispánja etc. Ingyen való jó akaratjából méltóztatott engemet felküldeni költségével Németországban, ugy hogy isten mikor onnét alá fog hozni, az ő naga kegyelmes parancsolatja után, vagy itt a fejevári scholában, vagy az patakiban ha kívántatik, három esztendeig tanitok; (és azután szabad akaratomban leszen, ha hol lakásomat akarom rendelni isten rendelése után) kire én is kötelezem magamat igaz conscientiam szerint arra is egyszersmind, hogy teljes életemben azt az igaz helvetica confessiót akarom tanítani, és vallani; azt semmi külső tévelygéssel, sem a tudományban, sem pedig a disciplinában, és kánoniakban való ujitással meg nem mocskolom; életemet pedig az egyházi szent szolgálathoz holtig foglalván, és magamat az ecclesiának praelátusának, ugymint püspöknek, és senioroknak, kiknek instructiójok alatt élni fogok engedelmek alá bocsátom. Ez mostani utamra pénzt ő naga egyelsőben adott 350 tallért, polturát, forintot. Ottfen levő deáki számára is küldött tőlem, ő naga száz aranyat, kit nekik is megadok.

10) Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján. Kolozsvár, 1940. 18.

Mindezekről adtam ez én kezem írása alatt való obligatiómat. Datum Albae Juliae die 17-a mensis Julii Anno 1639."¹¹⁾

Hiányosván az ebben az esztendőben készített sáfárszámadás, Pápainak külső országokba való utbaindulására vonatkozólag nincsen adatom, valószínű azonban, hogy a kötelezvényének keltét követő napokban kezdette meg bujdosását. Künn is csak Leydában találjuk meg. Itt 1643 április 30-án iratkozott be az egyetem teológiai karára; ekkor 28. esztendejét töltötte.¹²⁾

Bizonyos, hogy Geleji a legpontosabban értesült diákjának idegen földön való viszonyairól, tanulásáról és szorgalmáról, sőt tájékozva volt utrakelésének körülbelőleges idejéről is. Erre vallanak a püspöknek 1643 július 2-án Fehérváron keltezett s a fejedelemhez intézett sorai: "A felföldi püspök...uram, még nagodnak itthon létében irt vala egy levelet, kérvén benne azon, hogy nagodtól nyerném meg egy Farkasdi nevű alumnussát nekik komáromi mesterésre, mert szinte elfogyatkozának; az egy scholájuk volna, s az is elpusztult, nincsen mester benne; az istenért nagod cselekednék irgalmasságot vélek. Én nem jól értettem itthon nagodat, mert nem reményltem az údön, hogy az a deák megjöjjön, hanem most hallom, hogy Pápai jó, nagod ha akarná, azzal betölthetné abbeli szükségeket... Azt ugyan nem itélem annyi ajándékkal birni, hogy vagy az itt valónak, vagy a pataki scholának megfelelhettek; nagod gondoskodják kegyelmesen felőle."¹³⁾

Ezután hat hét mulva már fel is jegyezhetette Fehérvári Benedek deák kolozsvári sáfár, hogy 1643 augusztus 13-án "erkezek. desrolj egy papaj Janos netü onét följulj Jüt Diak, kj Innet az fejeruarj kolegiumban megyen. K. V.Ö. Nagysaga S. C. L. leuen Nala." Másnap is itt tartózkodik.¹⁴⁾

Tehát négy esztendei külső országokbeli tanulás után Pápai János csakugyan hazaérkezett. Utja Lengyelországon keresztül, majd a Szamosvölgyére áttérve, vezetett Kolozsvárig.

Ugy látszik, hogy Geleji nem tartotta eléggé képzettnek, hogy akár a fehérvári, akár pedig a pataki iskolamesterségnek megfelelhett volna. Alig hiszem, hogy netaláni puritánus nézetei aka-

11) Uj Magyar Muzem. 1859. I. 231. 1. jegyzetben.

12) Archiv N. F.XVI. 210.

13) Uj Magyar Muzem. 1859. I. 231.

14) Sáfár 1643. 132, 133, 311.

dályozták volna itteni alkalmaztatásában, minthogy a püspök leve-
lésben erre föltétlenül célzást tett volna.

A tul a dunai püspöktől kért Farkasdi Péter nevezetű teoló-
gust még október 26-án is Leydában látjuk beiratkozni,¹⁵⁾ s ezért
a komáromi iskolamesterségre alighanem Pápai bocsátatott ki. Ugya-
nis a kolozsvári sáfár arról számolt be, hogy 1643 október 18-án
"erkezik fejeruarolj K. V. Ö. Nagysaga Alumnusa papay Janos neü
Hatod magaualj, ki mosta[n] szinten papara megyen följ." Itt van
19-én és 20-án is s ekkor 2 lovas szekeret adatott alája a sáfár.¹⁶⁾

Apáczainál látjuk, hogy öt Geleji a Bethlen-féle nagy alum-
nium kamataiból juttatott pénzellátmánnyal küldötte külső orszá-
gokbeli akadémiákra. Geleji halála után az új püspök, Csulai vette
kezébe az akadémiákon tanuló diákokkal való törődést. Ifjabb Rá-
kóczi fejedelem ezért írhatta édesanyjának, hogy Apáczaihoz semmi
közé sincsen, mivel a kollégium készpénz tőkéjének és kamatainak
kezelése és beosztása egészen a püspök gondja vala.

Tulajdonképpen alumnusképpen számíthatnók Haller Gábort, Hal-
ler István küküllei főispán és Kendi Juditnak 1614-ben született
fiát is. Ő ugyanis 1629-ben a fejedelemasszony inasává lévén -
naplója szerint - "Anno Domini 1630. Martius 1-14. Fejérvár. E
tájban az pápista vallást elhagyván, állottam az reformata religi-
óra, mely miá az atyám uramnak haragját vettem, s azonkívül is nem
keveset szenvedtem, kiváltképpen Németországban, mindenektől el-
hagyattatván."¹⁷⁾

1630 május derekán a brandenburgi választófejedelemhez kül-
dött követséggel Németországba ment s ott az Odera melletti Frank-
furt egyetemén egy esztendeig tanulván, 1631 augusztus 14-én a
hollandiai Franekerába, október 11-én pedig Leydába bujdosott s
most már ott is maradt továbbtanulás céljából. Egész külső orszá-
gokbeli tanulása idején apjától semmi támogatást nem kapott. Éle-
tét hazulról Zólyomi Dávidtól, Bethlen Istvántól s amig anyja élt,
tőle is, majd meg a fejedelemmé választott Rákóczi Györgytől is
kapott pénzzel, s apróbb kölcsönökkel, meg zálogba tett értékek á-

15) Archiv N. F. XVI. 211.

16) Sáfár 1643. 157, 320.

17) ETA. IV. 3.

rával tartotta fenn. Naplója szerint levelet többször irt a fejedelemnek, valamint Galeji uramnak s kapott is tőlük választ.

Tolnai Dali Jánossal ismeretségben volt, sőt olykor kölcsönt is kéregetett tőle. Az 1632. év végén egy hónapot Londonban is töltött, de ennek ellenére semmi nyomát nem találjuk, hogy e 17-21 esztendő s ifjút vajjon legkevésbé is megérintette volna-e a puritánizmus szele? Bár későbbi életében sem látjuk ennek határozott nyomát, mégsem tudjuk feltételezni, hogy egészen küszöbös maradt volna előtte. Ő ugyanis a gyakorlati tudományokban sem volt járatlan, tanulmányai és világlátottsága révén egyike volt a maga korában Erdély legvilágosabb fejű államférfiainak. Gondolatvilágára naplójának legfennebb az 1643. évi feljegyzéséből merhetünk következtetni, amely arról számol be: "Parlamentum Anglicanum contra Regem bellum gessit, magnis cum copiis, sed non pari conatu, quia poenitentiam Regis praestolando, momenta occassionum praetermisit." 18)

Haller naplója szerint 1635 május 28-án távozott el Leydából s a tengeren Danckáig, onnan pedig egy darabig a Visztulán hajózva, majd járművel Lengyelországon keresztül a Kárpátokig jött, ahol a Beszkideken át lépett magyar földre. Homonnán, Patakon, Debrecenen, Váradon, Réven, Bánffihunyadon, Gyerővásárhelyen keresztül, - a napló szerint - augusztus 11-én "Ebédem voltam Kolozsváratt, 14 mélyföld Váradhoz." Ugy látszik, hogy Haller az eseményeket nem azonnal jegyezte fel, minthogy a kolozsvári sáfárpolgár egy héttel korábbi időben: 1635 augusztus 4-én számolta el: "Erkezek Nemet Orszagbol Haller Gabor eo Naga megien Urunkhoz Fogarasba, adatta B. V. Alaja Aranos Istuan 4 louat Meggiesigh attam neki fl 4 den." 19)

A Geleji tanácsát is meghallgató Rákóczi nemcsak Erdély és a kapcsolt részek ifjainak taníttatásáról gondoskodott, hanem igyekezett képzett iskolamesterekkel ellátni a Habsburg uralom alatti tanintézeteket is. Erre kapunk bizonyítékot a mátyusföldi esperességnek köszönő levelében: "Mivel Nagyságod elpusztult templomainak épületekre nyujtotta bőséges adományát: Nemcsak a csudálatos szép betűkkel kinyomtattatott gradualékkal segítettette szükölköző és árvaságra jutott ecclesiáinkat; hanem az mi tanuló ifjainkat

18) I. h. IV. 89.

19) Sáfár 1635. 259.

is D. D. Georgius Tornit, ki immár az Nagy-Szombathi scholánkban mester és Joannes Mikost, ki immár pápai schola mester. Nagyságod méltóztatta elegendő költséggel megtanéttatni, idegen országban az mi ecclesiáinknak előmenetekre...Az mi evangelica ecclesiáink csak nyögéssel szenvedik, az mit az hatalmas emberek rajtunk cselekedésnek. ...Mi mégis, ennyi bánatinkban, keserűséginkben...bizodalommal folyamodunk könyörgésünk által Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak atyai jó akarathoz, hogy ennek utánna is ilyen nagy inségünkben, méltóztassék tehetsége szerint való segítséggel lenni, az mi tanuló ifjainknak, hogy ennél is jobban meg ne fogyatkozzanak az mi nyomorult ecclesiáink."²⁰⁾

A fentebb említett ifjak, u. m. a 27 éves "Georgius Tornyi Hungarus)" és a 24 esztendő s "Joannes Nyikos Papapi Hung(arus)" 1639. április 1-én iratkozott be a leydai akadémia teológiai karára. Az utóbbit különben 1636. szeptember 12-én a franekerai akadémián találjuk,²¹⁾ majd 1638-ban Gróningában Alting professzor elnöke te alatt teológiai vitatkozást tartott, amelyet Rákóczi György fejedelemnek ajánlott. A verssel üdvözlők egyike: tanulótársa, Tornyi György volt.²²⁾

Bizonyos tehát, hogy Rákóczi és Geleji nemcsak a vallás, hanem a közmívelődés ügyét is valóban önzetlenül szolgálta. Bárha Geleji koránt sem lévén haladó szellemű, a puritánizmust tehát mind az egyházra, mind az államra nézve veszélyesnek tartotta s igyekezett is annak elterjedését korlátozni, vagy legalább is késleltetni, mégis - maradi felfogása ellenére is - sokkal bölcsőbb belátásu volt annál, mintsem aggodalmait az ifjuság külső országokbeli tanulásának korlátozásával, avagy éppen meggátolásával igyekezett volna elaltatni. Rákóczi pedig Bisterfeld és Medgyesi tanácsait is meghallgatva, nem kívánt személy szerint is nagyon mélyen bele nyulni az új felfogás boncolgatásába. Ő maga ugyanis a püspöki egyházigazgatás hive volt s minthogy a magyar mozgalom a vallás kere teit nem lépte át, inkább az egyházra hagyta e kérdés tisztázását, saját magának csak a patrónusi feladatot tartván fenn, amelybe - Bethlen Gábor után - kötelességének tartozónak érezte a kiválóbb

20) Szilágyi Sándor: Egyháztörténelmi adatok. EPrK. 1880: 313-14.

21) Archiv N. F. XVI. 209. - TT. 1886: 604.

22) RMK. III. 1539.

diákok elméjének külső országokbeli jeles akadémiákon való továbbcsiszolását.